

АНАМНЕЗА БРОЙ 8

КАТО ГРЪМ В ЛЯТНА НОЩ

МАЙЧИНИЯТ ЕЗИК – ИЗВОР НА ГОРДОСТ И ПРЕСЛЕДВАНЕ

Александър Николов

Едно от най-важните събития в източната част на Балканите през втората половина на XIX в. е гръко-българският църковен и националистически спор за Македония и Тракия. След Освобождението на България през 1878 г. той постепенно се превръща в тежък въоръжен конфликт, като достига своя връх по време на Междусъюзническата война от 1913 г. Спорът завършва с повече или по-малко стабилно поделение на териториите между четири основни съперника – Гърция, Сърбо-хърватско-словенското (СХС) кралство (от 1929 г. Югославия), Турция и България след Първата световна война.

Езиковият проблем играе съществена роля при определянето на съвременните граници и славяноезичното население на Северна Гърция бива подложено на ограничения и очевидно преследване

и дискриминация, насочени към изкореняването на местните славянски диалекти, дори в сферата на ежедневието.¹ Това често пъти се интерпретира като следствие от програмата на гръцката *megali idea*, чиято цел първоначално е възстановяването на Византия, но не като Източна Римска, а като Гръцка империя.² В този текст ще се опитам да покажа, че отношението на гръцките националисти към славяноезичното население в днешна Северна Гърция не произхожда априорно от същността на *megali idea*. Според мен то бива провокирано от по-младия, но не по-малко агресивен български езиков национализъм (*Sprachnationalismus*), който пренебрегва многобройните смесени (гранични) българо-гръцки или славяно-гръцки групи в оспорваните територии. От друга страна, поддръжниците на *megali idea* не са особено загрижени от наличието на големи маси от „гърци“, които говорят турски, албански или арумънски (влашки) диалекти. Фактът, че отсъства притеснение около езиковия проблем, до голяма степен е резултат от средновековните корени на *megali idea*, основана на идеала за Светата Православна (и в този смисъл „Гръцка“) империя, която да измести османците и да възроди византийските традиции.³ Тази мечта обаче е силно накърнена от началото и развитието на българското национално-църковно движение. Пълната липса на взаимно разбиране между тези два типа национализъм – първият от тях основан на средновековни

1 Даскалов, Г., *Българите в Егейска Македония*. С., 1999, 150-190.

2 Трайков, В. *Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на Балканите до 1878 година*. С., 1978, с. 236.

3 Tzermias, P. *Neugriechische Geschichte: eine Einführung*, 2. Aufl. Tübingen, 1993, 32-33.

универсалистични ценности, а вторият – на народен езиков национализъм и панславистки идеи, по-късно провокира жесток сблъсък, който по драматичен начин засяга големи групи от хора, съжителствали мирно в продължение на векове съобразно формулата на Макс Фасмер – „*Griechische Stadt – slavische Umgebung*“.⁴ Единот големите гръцки политици на XIX в. – Харилаос Трикупис, формулира по брилянтен начин етническата и езикова ситуация между Олимп и Стара планина. Той твърди, че при определени условия тази обширна територия може да стане чисто гръцка или чисто българска.⁵ Всъщност, Тракия и Македония биват в крайна сметка поделени между споменатите вече четири национални държави след войните от 1912-1918 и пълното разпадане на Османската империя (като се добавя и малкият дял на Албания).

За пръв път в историята тези земи са разделени от точно очертани граници, а тяхното доста смесено население е принудено да избере ясно дефинирана национална идентичност независимо от вековете на съжителство и взаимодействие. Този процес бива съпроводен от стриктно организирани кампании за промяна на местните традиции, разрушаване на вековни стереотипи, етническо прочистване и различни други средства на една модерна национална държава за постигане на желаното равнище на хомогенност. Предишната възможност за съществуване на културно и езиково смесени групи бива ограничена до минимум и често пъти става проблем, тясно свързан с националната

⁴ Vasmer, M. Die Slaven im Griechenland. – *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*. 2 Jahrgang, 1941, S. 58.

⁵ Тодоров, В. *Етнос, нация, национализъм. Аспекти на теорията и практиката*. С., 2000, с. 147.

сигурност, поне в съзнанието на създателите на подобна политика.⁶ Прочутият случай с гръцкия полицаи, който наказва жестоко един славяноезичен селянин, като пъхва горяща цигара в устата му и изгаря с нея езика му, защото, въпреки забраната, се е осмелил да проговори на местния славянски диалект, може да бъде подкрепен с множество подобни изяви на насилие. В хода на XX век те често се прилагат срещу „другия“, макар и теоретично лоялен съгражданин, във всяка една балканска и не само балканска страна.⁷

Но защо говоримото наречие, често пъти определяно като майчин език, става обект на преследване и отричане дори в случаи, когато жертвата декларира лоялност към доминиращата нация? Като българин аз съм се чудил каква е била причината, която създава такова отношение към славянското наречие в Северна Гърция, в общество, което е било повече или по-малко толерантно в езиково отношение. Поне доколкото ми е известно, подобни или толкова драматични проблеми не са съществували с албаноезичните, влахоезичните или тюркоезичните православни гърци. При това славянското население на Северна Гърция е пострадало много от сблъсъците между Екзархията и Гръцката патриаршия и мнозина славяноезични селяни не са подкрепяли Българската църква, а са избрали да останат под юрисдикцията на Патриаршията, като по този начин са се определили в гръцката опция.⁸ Това ме провокира да си задам въпроса:

⁶ Vereni, P. Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning “Identity” at National Borders. – *Europaean Journal of the Europeanists*, II (1), 1996, 77-89.

⁷ Karakassidou, A. Transforming Identity, Constructing Consciousness: Coercion and Homogeneity in Northwestern Greece. – In: *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (ed. V. Roudometof). Columbia Univ. Press, N. Y., 2000, p. 80.

⁸ Ibid., 55-57.

как българската национална еманципация, съдържаща се във формата на едно квазицърковно движение, определя ролята на езика? Как е определяна ролята на майчиния език – просто като средство за комуникация, което е естествената роля на езика или като средство за самоопределение и национална гордост?

Достатъчно ясно е, че за гръцките националисти едни от най-важните кодове на идентификация на гърцизма са религията, културата, историческата памет. Езикът е разглеждан предимно като връзка със славното минало. Какво е говоримото наречие не е от особено значение. Идеалът е *katharevoussa*, основана на хиляди години на древна и ценна традиция, запазена в Църквата и училището като най-скъпо наследство.⁹ Ако това не бе така и Гръцкото национално възраждане би приело идеала за народния език, издигнат до нивото на литературен и литургичен, вероятно днес бихме имали доста по-многобройна, твърде хетерогенна по отношение на етническия си произход, но културно хомогенна гръцка нация на Балканите. Това твърдение би могло да се подкрепи със случай, взет от известния немски учен и изследовател на Балканите Густав Вайганд. Той бива помолен от своя влашки водач, който е двуезичен и владее еднакво добре арумънски и гръцкия *dimotiki*, да му прочете статия от вестник, написана на *katharevoussa*. Когато Вайганд приключва, арумънинът казва: „*Kala, pes mou tora ti theli na pi afto?*“ („Добре, сега ми кажи какво означава това“), като така разкрива пълната липса на разбиране на сложната структура и лексикален състав на *katharevoussa*.¹⁰

Говоримият език не фигурира сред най-съществените

⁹ Трайков В., Цит. съч., с. 20.

¹⁰ Weigand, G. *Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler; sprachlich-statistischer Teil*. Leipzig, 1924, S. 76.

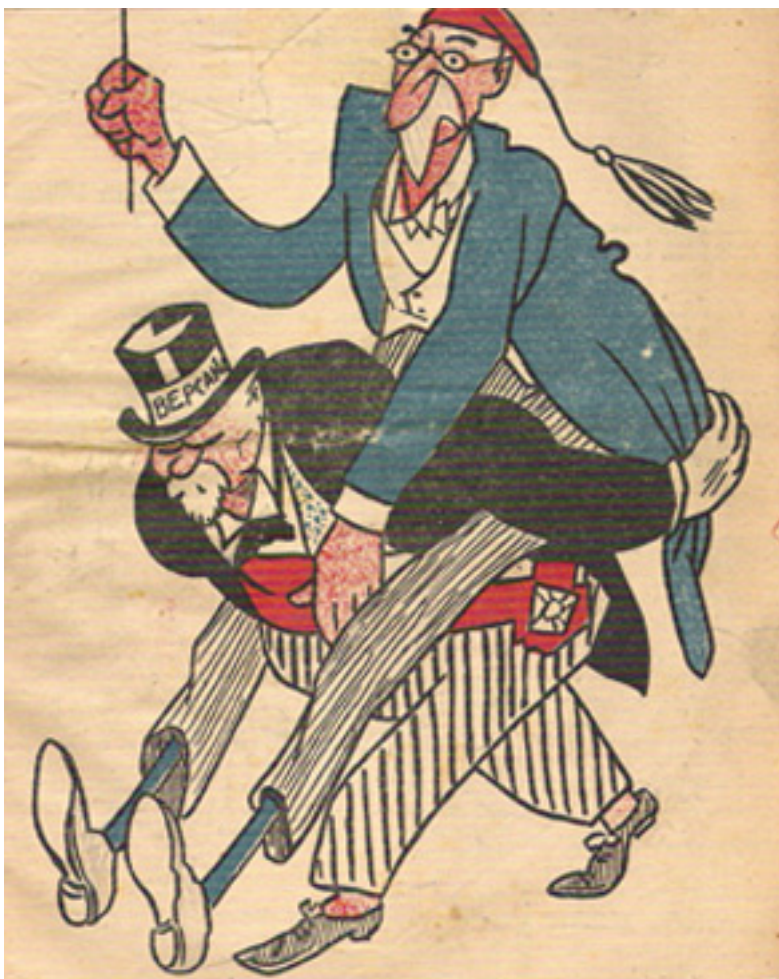
проблемина ранните гръцки националисти „възрожденци“ през XIX в. В началото на този век описание на Пловдив, написано от свещеника иконом поп Константин представя като българи само павликянската католическа общност (въпреки че тези българоезични католици са от по-далечен арменски и сирийски произход). Цялото православно население на града е третирано като гръцко.¹¹ В края на същото столетие в съчинението си „Македония“ от 1887 г., Йоаннис Калостипис пита с жар и патос онези западни учени, които описват Македония като славянска територия, какво търсят те в една така чисто гръцка земя, независимо от пъстротата на наречията, които се говорят в нейните предели.¹² Той посочва колко несъстоятелен от гръцка гледна точка е езиковият подход на определяне на границите между две нации, като дава пример с елинското население на Мала Азия, което е в голямата си част тюркоезично, но православно и по този начин част от гръцката нация. На другия полюс са поставени някои групи на гъркоезични мюсюлмани от Средна Гърция и Пелопонес, които Калостипис разглежда като елемент напълно чужд на елинизма и по право принадлежащ на Османската империя.¹³

Какво е разбирането за езика между славяните и по-специално сред българите по това време? Дори старобългарското съществително „йензик“ има сложното значение на език като орган на човешкото тяло, език като средство за комуникация и етническа общност, равнопоставено на двете гръцки съществителни *glossa*

¹¹ Konstandinos papas Ikonomos. *Enchiridion peri tis Eparchias Filippou poleos I perigrifi aftis*. Vienna, 1819, p. 27.

¹² Kalostypis, J. *Makedonia : Meleti ikomomiki, geografiki, istoriki ke ethnologiki tis Makedonias*. Athina, 1993, p. 145.

¹³ Ibid., p. 143.

Българан год IV, бр. 48, 1919 г. - "Г-н Венизелос се завръща в Гърция" - Отрицателните представи за всичко гръцко в България имат дълга история.

и *ethnos*. Новозаветното *ethne*, превеждано на латински като *gentes, gentiles, pagani*, в старобългарската славянска версия е *йензики*, „езичници“. Думата „народ“ влиза по-широко в нашия език относително късно, вероятно през първата половина на XIX в., измествайки по-старото *йензик*, *язик*, *език* в смисъл на етнос, или в смисъла на „род и език“ *gens et lingua*, като два синонима в дадения контекст.

Все още през 1816 г. Кирил Пейчинович пише в своето „Огледало“, че книгата му е писана в полза на

„препростейшият и некнижният език Болгарски Долния Мисии“, като тук „език“ е синоним на „народ“. („Огледало от Кирил Пейчинович, 1816 г., в Будин /Будапеща/. Описан ради потреби и ползования простейшим и некнижним языком болгарским Долния Мисии.“). Почти по същото време Йоаким Кърчовски вече използва термина в модерния му смисъл – на език, наречие („Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова“ – Йоаким Кърчовски, 1814 г., отпечатана в Будин (Буда) и написана на „простейшият език болгарски, ползования ради простейших човеков и некнижних“).¹⁴

Връзката между *glossa* и *ethnos* в съзнанието на южнославянските книжовници е очевидна. Това разбиране бавно се разпространява сред по-широки групи на възникващата българска нация и поставя ударение върху езиковия проблем в зараждащия се църковен спор с Вселенската патриаршия. Така патриархът на Константинопол се превръща в „гръцки патрика“ и почти всички гръци, и особено свещениците, стават „фанариоти“ в смисъла на привърженици на гръцката национална идея, въпреки че е налице и конфликт между Патриаршията и Еладската църква в кралство Гърция. Към средата на XIX век откриваме ново отношение към местните наречия сред славянското население в Македония и Тракия, и в същото време към гръцкия език – най-стария език на културата и комуникацията (*Kultur- und-Verkehrssprache*) на Балканите и в българското общество. Много хора променят своите гръцки имена като Олимпи и Ксенофон и дори като Тодор, на Гълъб, Райко или Богдан (пряк превод от Теодорос), като така подчертават славянския произход на българите. Това е и началото на процеса

¹⁴ Дойнов, Д., З. Маркова (ред.). *Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи (1878-1944)*. Т. I, С., 1994, 16-17.

на очистване на езика, често пъти чрез избора на руски, църковнославянски или сръбски думи, заместващи гръцките или турските заемки. Език на църквата вече трябва да бъде църковнославянският и всеки опит за постигане на компромис в стила на османската имперска традиция е все по-малко приемлив. Още по-радикален е подходът в образованието и училищата, където гръцкият език е заменен с възникващия съвременен книжовен български език.¹⁵ Лингвистичните дискусии между книжовниците водят до победата на говоримия език над традициите на църковнославянския и вече през 50-те и 60-те години на тази основа започва да се оформя езиковият дебат между горнобългарската и долнобългарската или македонската диалектна зона.¹⁶

Така езикът става един от основните жалони на оформящия се български национализъм. Всеки, който говори на български, независимо от неговите религиозни и етнически предпочитания, е разглеждан като българин. Ако някой не споделя подобно мнение и има прогръцка или просръбска ориентация, то той бива заклеймяван като „гъркоман“ или „сърбоман“. По-късно гърци и сърби ще въведат съответните термини *voulgarizondes* и „бугараши“ – тоест хора от сръбски или гръцки произход, които са измамани или подкупени от българската пропаганда. Този акцент върху езиковите критерии при дефинирането на етническата нация сред българите, ще им даде възможността без никакво колебание да включват в рамките на „имагинерната нация“ също така и българоезичните мюсюлмани т. е. помаците, и да преувеличават и дори да измислят истории за насилствената ислямизация на тази група.¹⁷ В същото

15 Пак там, 17-20.

16 Тодев, И. *Към друго минало*. С., 1999, 70-74.

17 Захариев, Ст. *Описание на Татар Пазарджишката кааза*.

време българите няма да опитат да привлекат никакви небългароезични групи, определени като такива въз основа на чисто езикови критерии. Не е направен опит за пропаганда дори сред тюркоезичните православни гагаузи в Добруджа и Бесарабия, въпреки множеството общи черти в сферата на културата и традициите между тях и българските им съседи.

Националният патос откриваме в серия от писма от Тракия и Македония, адресирани до водещите български вестници в Цариград – „Цариградски вестник“, „Македония“ и други, от 60-те и ранните 70 години на XIX в. Така в писмо от село Бобишча, Костурско от 1867 г., адресирано до вестник „Македония“, авторът описва местното наречие като „майкиний ни сладок Богарски язык“ и „майкиний ни говоримий и местни Богарски язык“, като го противопоставя на гръцкия, който трябвало да бъде изхвърлен от църквите и училищата.¹⁸ Още по-рано, през 1863 г., четем в друго писмо до издателя на в. „Гайда“, за „сладкиот наш язык и хубавата наша златна бугарска книга“ и за опитите на гърците да пеят в църквата, вместо славянското „Господи помилуй“ своето „Кирие елейсон“, оприличено подигравателно от автора на турската клетва „Кьор олсун“ („Дано ослепееш“). В императивен тон авторът на това писмо от Битолско приканва своите сънародници-българи да изгонят гърците и власите (често пъти най-горещите защитници на гръцката идея) и езика им от църквите. В други писма бихме могли да открием отзвук от гръцката гледна точка, която определя българския език като „еретически“ и „смърдящ“. Така говоримият език постепенно развива качествата на материален обект – сладост, миризма и дори теологическо значение на ерес, в противовес на

Виена, 1870, с. 66.

18 Иванов, Й. *Българите в Македония*. С., 1986, с. 316.

свещения гръцки език на апостолите и на Евангелието. Езиковият дебат се превръща в най-горещия проблем на гръко-българския или гръко-славянския диспут за територии.¹⁹

В един по-късен постосмански период, множество села в Южна Македония дават клетви, че няма да говорят езика на врага, въпреки че това е някогашният им „сладок майкиний език“.²⁰ Предимството да бъдеш част от гранична зона в една мултиетнична империя, със смесена култура, език и традиция, се превръща в клеймо и дори в ужас за много хора, оказали се в различни национални държави. Това положение е синтезирано във възклицание от един граничен град между Сърбия и България, Пирот: „Ех пусто турско, да оче да се върне!“²¹

OUR MOTHER TONGUE - A SOURCE OF PRIDE AND PERSECUTION

Alexander Nikolov

One of the most important events in the Eastern part

¹⁹ Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978, 200-201.

²⁰ Michailidis, I. Minority Rights and Educational Problems in Greek Interwar Macedonia: The Case of the Primer „Abecedar“. – *Journal of Modern Greek Studies*, 14/2 (1996), 329-343.

²¹ Живковић, В. *Пиротска Голгота 1885-1886*. Пирот, 2001, с. 53. Впрочем предпочитането на „турското“ може да бъде белег за силата на антигръцките представи сред някои българи – така през 90-те години на миналия век една „коренячка“ софиянка обичаше да казва „По-добре турско да стане, отколкото да си купя нещо гръцко“ – Бел. ред.

of the Balkans during the second half of the nineteenth century was the Greek-Bulgarian “ecclesiastical” or better to say nationalist dispute over Macedonia and Thrace. After the liberation of Bulgaria in 1878 this dispute gradually turned into a heavy armed conflict. It reached its peak during the time of the Second Balkan War and ended with a more or less stable division of these territories among four major rivals: Greece, SHS Kingdom or Yugoslavia, Turkey, and Bulgaria after WWI. The linguistic issue played a major role in the definition of the modern borders and the Slavophone population of northern Greece suffered a great number of restrictions and often evident persecution and discrimination aimed at the eradication of the local Slavic dialects, even from the sphere of everyday life. This has often been interpreted as a consequence of the Greek “*Megali idea*” program, which had as its purpose the restoration of the Eastern Roman Empire or Byzantium, however, in the form of a Greek national state.

In my paper I try to demonstrate that this attitude of the Greek nationalists towards the Slavic-speaking population in modern northern Greece did not originate in the essential *Megali idea*. In my opinion, it was provoked by the younger, but not less aggressive, *Sprachnationalismus* of the Bulgarians, which disregarded the existence of numerous mixed Greek-Bulgarian or Greek-Slavic groups in the disputed territories. On the other hand, the supporters of the “*Megali idea*” were not disturbed by the existence of large masses of “Greeks” speaking Turkish, Albanian or Arumanian (or Vlach) dialects. The fact that there was no concern for the linguistic issue was very much due to the medieval roots of the *Megali idea*, based on the ideal of a Holy Orthodox (and in this sense “Greek”) Empire replacing the Ottomans and reviving the Byzantine traditions. This

dream was heavily damaged by the start and development of the Bulgarian nationalist ecclesiastical movement. The complete lack of mutual understanding between these two types of nationalism -- the first based on medieval universalistic values and the second based on popular linguistic nationalism and Pan-Slavic ideas later provoked a cruel clash which dramatically affected large groups of people who had existed peacefully for centuries according to the famous formula of Max Vasmer : " Griechische Stadt-slavische Umgebung."